

O'SMIRLARDA OILAVIY NIZOLARNING YUZAGA KELISHIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Ahmadov Shohruh Rahmatullo o'g'li

Buxoro davlat pedagogika instituti,

Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur tezisda o'smirlik davrida oilaviy nizolarning yuzaga kelishi alohida bir sabab yoki o'smir xulqidagi ayrim salbiy ko'rinishlarning natijasi sifatida emas, balki oila tizimida sodir bo'ladigan murakkab ijtimoiy-psixologik qayta tashkil etilish jarayoni sifatida tahlil qilinadi. O'smirning shaxsiy avtonomiyaga intilishi, ota-onaning tarbiyaviy va nazorat funksiyalari, shaxsiy psixologik chegaralar, oilaviy kommunikatsiya sifati, rollar va o'zaro kutishlarning nomuvofiqligi, shuningdek, tengdoshlar hamda raqamli-ijtimoiy muhit ta'siri oilaviy nizolarni yuzaga keltiruvchi muhim omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Oilaviy nizoning mavjudligi o'z-o'zidan destruktiv oilaviy muhitning belgisi emasligi, uning psixologik ahamiyati nizoning chastotasi, emotsional intensivligi, davomiyligi va qanday usulda hal etilishi bilan belgilanishi asoslanadi. Buxoro va Navoiy viloyatlaridagi 39 ta oiladan jalb etilgan 52 nafar o'smirni qamrab olgan dastlabki empirik baza mazkur muammoni mahalliy ijtimoiy-madaniy sharoitda o'rganish uchun boshlang'ich ilmiy asos sifatida tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: o'smirlik, oilaviy nizo, ota-ona–o'smir munosabatlari, avtonomiya, psixologik nazorat, shaxsiy chegaralar, kommunikatsiya, oilaviy rollar, ijtimoiy muhit.

O'smirlik davri inson ontogenezining murakkab va dinamik bosqichlaridan biri bo'lib, mazkur davrda shaxsning biologik, emotsional,

kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. O'smirda mustaqil fikrlash, shaxsiy qaror qabul qilish, o'z nuqtayi nazarini himoya qilish, tengdoshlar guruhida o'z mavqeyini belgilash hamda kelajak istiqbollari mustaqil tasavvur qilish ehtiyoji kuchayadi. Shu bilan birga, ota-ona o'smirning ta'limi, xavfsizligi, xulqi va kelajakdagi ijtimoiy moslashuvi uchun mas'uliyatni saqlab qoladi. Natijada o'smirning mustaqillikka intilishi va ota-onaning nazorat hamda mas'uliyatni saqlashga bo'lgan ehtiyoji o'rtasida tabiiy psixologik ziddiyat yuzaga kelishi mumkin.

Mazkur ziddiyat oilaviy nizolarning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Biroq oilaviy nizoni faqat "o'smirning qaysarligi", "ota-onaning qattiqqo'lligi" yoki "tarbiyadagi kamchilik" bilan izohlash masalaning murakkabligini to'liq ochib bermaydi. Nizo, avvalo, oila a'zolarining ehtiyojlari, qadriyatlari, huquq va majburiyatlar haqidagi tasavvurlari, psixologik chegaralari hamda o'zaro kutishlari o'rtasidagi nomuvofiqlikning tashqi ifodasi bo'lishi mumkin.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda ota-ona–o'smir nizosi ko'p o'lchovli ijtimoiy-psixologik konstrukt sifatida talqin qilinadi. Bunda nizoning faqat mavjud yoki mavjud emasligi emas, balki uning qaysi mavzularda yuzaga kelishi, qay darajada tez takrorlanishi, emotsional jihatdan qanchalik keskin kechishi va qanday yo'l bilan yakunlanishi muhim hisoblanadi. Nguyen va Nguyen (2023) o'smirlar va ota-onalar o'rtasidagi kelishmovchiliklarda internetdan foydalanish, ta'lim, akademik natijalar, do'stlarni tanlash hamda kundalik tartib masalalari alohida o'rin tutishini ko'rsatadi. Wang va Tang (2025) tomonidan amalga oshirilgan meta-tahlil esa ota-ona–o'smir nizosi o'smirlarning psixologik holati bilan bog'liq ekanini ko'rsatib, nizoning faqat chastotasini emas, balki uning boshqarilish mexanizmlarini ham o'rganish zarurligini asoslaydi.

Shu nuqtayi nazardan, o'smirlarda oilaviy nizolarning kelib chiqishini tahlil qilishda oila ichidagi munosabatlar bilan bir qatorda o'smirning rivojlanish ehtiyojlari va tashqi ijtimoiy muhitning ta'sirini ham hisobga olish zarur.

O'smirning avtonomiyaga bo'lgan ehtiyoji. O'smirlik davrida shaxsiy avtonomiya ehtiyojining kuchayishi tabiiy rivojlanish jarayonidir. Avtonomiya ota-onadan uzoqlashish yoki oilaviy qadriyatlarni inkor etishni anglatmaydi. Aksincha, u o'smirning o'z hayotiga daxldor masalalar bo'yicha fikr bildirish, tanlov qilish, qaror qabul qilish va ushbu qarorlar uchun ma'lum darajada javobgarlikni zimmasiga olish imkoniyatining kengayib borishini anglatadi.

Muammo o'smirning mustaqillikka bo'lgan ehtiyoji oiladagi mavjud nazorat tizimiga mos kelmaganda yuzaga keladi. Ota-ona avvalgi bolalik davriga xos nazorat usullarini davom ettirsa, o'smir buni o'zining shaxsiy erkinligi va qadr-qimmatiga aralashish sifatida qabul qilishi mumkin. Bunda ota-onaning maqsadi tarbiyaviy yoki himoyalovchi xususiyatga ega bo'lsa-da, o'smirning subyektiv idroki konfliktning rivojlanish yo'nalishini belgilaydi.

Shuning uchun oiladagi konstruktiv munosabatlar o'smirlarga erkinlik berish yoki nazorat qilish o'rtasidagi qat'iy tanlov bilan emas, balki **“mustaqillik – mas’uliyat – kelishilgan chegaralar”** muvozanatini shakllantirish orqali qurilishi lozim.

Psixologik nazorat va shaxsiy chegaralar. O'smirlik davrida shaxsiy psixologik hududga bo'lgan ehtiyoj ham kuchayadi. Telefon, shaxsiy yozishmalar, do'stlar bilan muloqot, kiyinish, xonadagi buyumlar, bo'sh vaqt va shaxsiy rejalarning bir qismi o'smir tomonidan o'zining individual hududi sifatida qabul qilina boshlaydi.

Ota-onaning mazkur sohalarga cheksiz aralashuvi o'smirda ishonchsizlik, nazorat ostida ekanlik hissi va psixologik qarshilikni kuchaytirishi mumkin. Ayniqsa, telefon yozishmalarini ruxsatsiz ko'rish, do'stlarni keskin rad etish yoki o'smirning har bir harakatini izohlashni talab qilish shaxsiy chegaralarning buzilishi sifatida idrok etilishi ehtimoli yuqori.

Biroq shaxsiy chegaralar tushunchasi ota-onaning o'smir hayotidagi mas'uliyati yo'qolishini anglatmaydi. Masala nazoratning mavjud yoki mavjud emasligida emas, balki uning **shakli va psixologik mazmunidadir**. Ochiq izohlangan, sabablariga aniqlik kiritilgan va o'smirning fikri ham hisobga olingan qoidalar qat'iy bir tomonlama taqiqlarga qaraganda kamroq qarshilik tug'diradi.

Oilaviy kommunikatsiya uslubi. Oilaviy nizolarning yuzaga kelishi va rivojlanishida muloqot sifati hal qiluvchi o'rinlardan birini egallaydi. Oilada muammoning mazmuniga emas, shaxsning o'ziga yo'naltirilgan tanqid ustun bo'lsa, ziddiyat konstruktiv muhokamadan shaxsiy qarama-qarshilikka aylanadi.

Masalan, "Sen mas'uliyatsizsan", "Sen hech qachon gapga kirmaysan", "Boshqalarning bolasiga qaragin" kabi umumlashtiruvchi va qiyoslovchi iboralar muammoni hal qilishga emas, o'smirning o'zini himoya qilishiga olib keladi. Bunday vaziyatda nizoning dastlabki sababi ikkinchi darajaga tushib, taraflar o'z qadr-qimmatini himoya qilishga o'tadi.

Konstruktiv kommunikatsiya esa muammoni shaxsdan ajratishni nazarda tutadi. Masalan, "So'nggi vaqtda telefon sababli dars tayyorlash vaqtning qisqarayotganidan xavotirdaman" degan ifoda o'smir shaxsini baholamasdan vaziyatning muayyan jihatiga e'tibor qaratadi. Natijada suhbat ayblash emas, muammoni birgalikda tahlil qilish imkoniyatini yaratadi.

Shu sababli oilaviy kommunikatsiya sifati nizoning yuzaga kelishidan ko'ra, uning qanday rivojlanishi va qanday yakunlanishiga ko'proq ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Oilaviy rollar va o'zaro kutishlarning nomuvofiqligi. Ota-ona va o'smir o'rtasidagi nizolarning yana bir manbai oilaviy rollar haqidagi tasavvurlarning mos kelmasligidir. Ota-ona o'smirdan o'qish, uy yumushlari, vaqtga rioya qilish va intizom bo'yicha kattalarga yaqin mas'uliyatni talab qilishi, biroq unga qaror qabul qilishda yetarli ishtirok huquqini bermasligi mumkin.

Boshqa tomondan, o'smir ayrim sohalarda katta mustaqillik talab qilgan holda, mazkur mustaqillik bilan bog'liq javobgarlikni to'liq qabul qilishga tayyor bo'lmasligi mumkin. Natijada "huquq" va "majburiyat" nisbatidagi nomuvofiqlik yuzaga keladi.

Bu vaziyat oiladagi nizolarning yashirin manbalaridan biridir. Shuning uchun o'smirlik davrida oiladagi rol va majburiyatlarni avvalgi odatlar asosida emas, balki o'smirning yosh va psixologik rivojlanish darajasidan kelib chiqib qayta kelishib olish muhimdir.

Raqamli va ijtimoiy muhitning ta'siri. Bugungi o'smir hayoti faqat oila va ta'lim muassasasi bilan cheklanmaydi. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, video platformalar va tengdoshlar bilan doimiy axborot almashinuvi uning qadriyatlari va xulqiy mezonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Raqamli muhit o'smirlarga boshqa oilalardagi qoidalar, erkinlik va munosabat uslublari haqida ko'plab qiyoslash imkoniyatlarini beradi. U o'z oilasidagi cheklovlarni tengdoshlar oilasidagi sharoit bilan solishtirib, ayrim talablarni "adolatsiz" yoki "zamonga mos emas" deb baholashi mumkin.

Shu sababli smartfon, internet va ijtimoiy tarmoqlar bo'yicha nizolarni faqat "telefonni ko'p ishlatish" muammosi sifatida ko'rish bir tomonlama yondashuvdir. Mazkur nizolar ortida mustaqillik, tengdoshlar guruhiga mansublik, shaxsiy hudud, vaqtni boshqarish va ota-ona ishonchi kabi chuqurroq psixologik masalalar turishi mumkin.

O'smirlarda oilaviy nizolar shakllanishining asosiy omillari

Ijtimoiy-psixologik omil	O'smir xulqida namoyon bo'lishi	Ehtimoliy nizo mexanizmi	Konstruktiv yo'nalish
Avtonomiya ehtiyoji	"O'zim hal qilaman" pozitsiyasining kuchayishi	Nazoratning bosim sifatida idrok qilinishi	Tanlov va mas'uliyatni bosqichma-

			bosqich kengaytirish
Shaxsiy chegaralar	Maxfiylik va shaxsiy hududga talab	Haddan tashqari aralashuv hissi	Xavfsizlik va maxfiylik chegaralarini kelishib olish
Kommunikatsiya uslubi	Tanqidga qarshilik yoki himoyalanih	Muammoning shaxsiy ayblovga aylanishi	Muammoni shaxsdan ajratib muhokama qilish
Oilaviy rollar	Huquq va majburiyatlarni turlicha tushunish	Adolatsizlik va tushunilmaslik hissi	Rol va mas'uliyatni qayta kelishish
Ota-ona nazorati	Qoidalariga qarshilik	Nazorat va avtonomiya to'qnashuvi	Nazoratni izohlash va ishonchga asoslash
Raqamli muhit	Boshqalar bilan qiyoslash	Oilaviy qoidalarini eskirgan deb baholash	Raqamli foydalanish qoidalarini birgalikda belgilash
Tengdoshlar ta'siri	Do'stlarga ko'proq yo'nalish	Ota-ona va tengdoshlar qadriyatlari ziddiyati	Do'stlik munosabatlariga keskin emas, tahliliy munosabat

Nizoning shakllanish mexanizmi. Oilaviy nizolarning yuzaga kelishini quyidagi shartli psixologik zanjir orqali tushuntirish mumkin:

Nizoning shakllanish mexanizmi

Mazkur sxemadan ko‘rinadiki, bir xil ota-ona talabi turli o‘smirlarda bir xil reaksiyani keltirib chiqarmasligi mumkin. Muhim omil talabning qanday idrok qilinishi, o‘smirning emotsional holati va oilada muammoni muhokama qilish imkoniyatining mavjudligidir.

Tadqiqotning empirik tayanchi. Mazkur muammoni o‘rganish uchun shakllantirilgan dastlabki empirik baza Buxoro va Navoiy viloyatlaridagi 39 ta oiladan jalb qilingan 52 nafar o‘smirni qamrab oladi. O‘rganilgan oilalarning 35 tasi to‘liq oila bo‘lib, jami oilalarning 89,7 foizini, 4 tasi esa otasi mavjud bo‘lmagan noto‘liq oilalar bo‘lib, 10,3 foizini tashkil etadi.

Mazkur tanlanma o‘smirlik davridagi oilaviy nizolarning mazmuniy sohalari, oilaviy kommunikatsiya, ota-ona nazorati, avtonomiya va shaxsiy chegaralar bilan bog‘liq jihatlarni mahalliy ijtimoiy-madaniy sharoitda o‘rganish uchun boshlang‘ich empirik zamin yaratadi.

Tadqiqotning keyingi bosqichida nizolarni faqat “mavjud” yoki “mavjud emas” mezonni asosida emas, balki chastota, emotsional intensivlik va konstruktiv hal etilish darajasi bo‘yicha alohida baholash ilmiy jihatdan maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu yondashuv oiladagi nizo faolligi bilan uning destruktivlik darajasi o‘rtasidagi farqni aniqlash imkonini beradi.

Mazkur yondashuv oilaviy nizolar profilaktikasida umumiy va mavhum tavsiyalardan aniq psixologik mexanizmlar bilan ishlashga o‘tish imkonini

beradi. Psixologik yordam jarayonida avvalo nizoning tashqi ko'rinishi emas, balki uning ortida turgan ehtiyoj aniqlanishi kerak. O'smirning telefon ishlatishi yuzasidan kelishmovchilik ortida mas'uliyat, shaxsiy hudud, ota-onaning ishonchi yoki tengdoshlar guruhiga mansublik ehtiyoji yotishi mumkin.

Shu sababli oilaviy nizolar bilan ishlashda muammoni "kim haq, kim nohaq?" mezonida hal qilishdan ko'ra, "qaysi ehtiyojlar to'qnashmoqda?", "qaysi chegaralar aniq belgilanmagan?", "qaysi kutishlar o'zaro kelishilmagan?" kabi savollarni qo'yish samaraliroqdir.

Ota-onalar bilan olib boriladigan psixologik-ma'rifiy ishda o'smirning mustaqillikka intilishi har doim tarbiyaviy ta'sirga qarshilik emasligi tushuntirilishi kerak. Mustaqil fikr bildirish, shaxsiy tanlovga intilish va qarorlar muhokamasida ishtirok etishga ehtiyoj shaxsiy yetilishning tabiiy belgilaridan biridir.

Bunda o'smirning o'ziga ham avtonomiya mas'uliyatsiz erkinlik emasligini anglatish muhim. Shaxsiy tanlov huquqi qabul qilingan qarorlarning oqibatini baholash, belgilangan kelishuvlarga rioya qilish va o'z xatti-harakati uchun javobgarlikni zimmasiga olish bilan uyg'unlashgandagina konstruktiv rivojlanishga xizmat qiladi.

Oilaviy nizo o'smir yoki ota-onaning individual "kamchiligi" sifatida emas, balki oila tizimida rivojlanish ehtiyojlari, nazorat, avtonomiya, shaxsiy chegaralar va o'zaro kutishlar muvozanatini qayta belgilash zarurati yuzaga kelganini ko'rsatuvchi ijtimoiy-psixologik signal sifatida talqin qilinishi mumkin.

Mazkur yondashuv nizoning tashqi ko'rinishiga emas, balki uning funksional va psixologik mazmuniga e'tibor qaratishni talab qiladi.

O'smirlarda oilaviy nizolarning yuzaga kelishi bir omil bilan izohlanadigan hodisa emas. U o'smirning avtonomiyaga bo'lgan ehtiyoji, ota-onaning nazorat va mas'uliyatni saqlab qolishga intilishi, shaxsiy psixologik chegaralar, kommunikatsiya sifati, oilaviy rollar, huquq va majburiyatlar

haqidagi tasavvurlar hamda tashqi ijtimoiy muhitning murakkab o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

Shu sababli oilaviy nizoning mavjudligini mutlaq salbiy ko'rsatkich sifatida baholashdan ko'ra, uning qaysi rivojlanish ehtiyoji yoki munosabatlar tizimidagi qaysi nomuvofiqlikni aks ettirayotganini aniqlash muhimdir. Nizoning psixologik xavfliligi uning mavjudligidan ko'ra, yuqori emotsional intensivligi, uzoq davom etishi, shaxsiy ayblovga aylanishi va konstruktiv yechim mexanizmlarining shakllanmaganligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

O'smir va ota-ona o'rtasidagi munosabatlarni optimallashtirishda avtonomiya va mas'uliyatning mutanosibligini ta'minlash, shaxsiy chegaralarni o'zaro kelishish, nazoratni izohlash, ochiq kommunikatsiyani rivojlantirish hamda oiladagi rol va kutishlarni yosh xususiyatlariga mos ravishda qayta tashkil etish muhim ijtimoiy-psixologik vazifa hisoblanadi.

Bunday yondashuv oilaviy nizolarni shunchaki bostirish yoki kamaytirishga emas, balki ularni oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantiruvchi konstruktiv muloqot imkoniyatiga aylantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nguyen T.H.H., Nguyen T.N.T. Parent-adolescent conflict: an exploration from the perspective of Vietnamese adolescents // *Frontiers in Psychology*. – 2023. – Vol. 14. – 1243494. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1243494.
2. Wang Y., Tang W. The association between parent-adolescent conflicts and depressive mood: a systematic review and meta-analysis // *BMC Psychology*. – 2025. – Vol. 13. – 1044. DOI: 10.1186/s40359-025-03021-3.
3. Cheng W.Y., Cheung R.Y.M., Chung K.K.H. The role of family conflict and cohesion in adolescents' social responsibility: Emotion regulation ability as a mediator // *PLOS ONE*. – 2024. – Vol. 19(9). – e0311265. DOI: 10.1371/journal.pone.0311265.

4. Kong R., Chen R., Meng L. Parental conflict and adolescents' socially adverse emotions: the mediating role of family functioning // *Frontiers in Psychology*. – 2024. – Vol. 15. – 1387698. DOI: 10.3389/fpsyg.2024.1387698.
5. Huang X.-C. va boshq. A cross-sectional study: family communication, anxiety, and depression in adolescents: the mediating role of family violence and problematic internet use // *BMC Public Health*. – 2023. – Vol. 23. – 1747. DOI: 10.1186/s12889-023-16637-0.
6. Wu C.-W., Yeh K.-H. Self-Sacrifice Is Not the Only Way to Practice Filial Piety for Chinese Adolescents in Conflict With Their Parents // *Frontiers in Psychology*. – 2021. – Vol. 12. – 661335. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.661335.